

Euboslav Torma, Mgr, DiS. art.

Ostravská univerzita, Ostrava
(Czech Republic)

Expresia umenia a hudby vo vedecko-odbornej spisbe

The expression of art and music in the scientific literature

Abstract

The term *expression* was a significant phenomenon in the aesthetics of the eighteenth century. Nevertheless, the explanation or understanding of terms *expression* and *aesthetic theory* is widespread. In this study I am dealing with the definition of the concept and categorization of art expression and music in the scientific and technical literature. The aim of the study is to compare and synthesis definitions of musical expression in the scientific literature. The study tries to find correlations and collisions in particular texts and determine the bases of *expression* understanding.

Key words

Expression, expresion of art, aesthetic, percepctions, rendering

Abstrakt

Termín expresia bol už v estetike osemnásteho storočia výrazným javom. Napriek tomu je vysvetlenie, respektíve chápanie termínu expresia a estetické teórie široko rozsiahle. V predkladanej štúdií som sa zaoberal vymedzením pojmu a kategorizovaním expresie umenia a hudby vo vedecko-odbornej spisbe. Zámerom štúdie je komparácia a syntéza definícií hudobnej expresie vo vedecko-odbornej spisbe. Štúdia sa snaží hľadať korelácie i kolízie v jednotlivých textoch a zároveň determinovať východiská chápania expresie.

Kľúčové slová

Expresia, expresia v hudbe, estetika, vnímanie, vyjadrenie

„Hudba nie je zobrazujúcim umením, keďže nemá naratívny obsah.“ (Scruton 2009, s. 141) Knižné diela, figuratívne obrazy, sú zobrazeniami nejakého príbehu. Tento príbeh sa však dá vyobraziť rôznymi spôsobmi. Jeden spôsob môže byť prednesový, umelecký štýl, avšak ten istý dej sa dá vyjadriť spôsobom umelecky celkom bezvýznamným. Napriek tomu, že bude zachovaná tá istá informačná hodnota, spôsob jej podania môže byť rôzny. Príkladom môžu byť životopisné romány, ktoré majú rovnakú informačnú hodnotu, ako učebnica histórie, ale ich podanie je úplne odlišné. Podstatou je, že umelecké dielo nie je len to, čo je „na papieri“, ale má vyššiu estetickú hodnotu. „*Estetika je veda o vyjadrovaní a všeobecnej lingvistike*“ (Croce 1908, s.11)

Termín „expresia“

Termín expresia bol v estetike osemnásteho storočia výrazným javom. Ako prvý ho však kategorizoval Croce vo svojom diele *Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale*. Napriek tomu vysvetlenie, respektíve chápanie termínu expresia a estetické teórie, je tak rozsiahle a rozmanité ako ich autori. Tým chcem vyjadriť, že nemôžeme termín expresia chápať ako jednotvárny a jednovýznamový, skôr ako pochopíme čo za týmto termínom tenktorý autor má na mysli. Nemôžeme pokladať ani za samozrejmé, že expresia vyjadruje vzťah medzi duševným stavom a umeleckým dielom. Nelson Goodman tvrdí, že umelecké dielo môže vyjadriť akúkoľvek vlastnosť, smútok, radosť dokonca i múdrosť, pevnosť. Goodmanova teória spočíva v prispôbovaní estetických a kognitívnych záujmov, na rozdiel od kantovskej teórie, ktorá ich výslovne odlišuje. (Scruton 2009) Ján Albrecht hovorí, že nemôžeme oddeliť citovú a emocionálnu stránku umenia od obsahu. Píše, že estetické emócie majú zmysle len v prípade spätosti s objektívnym významom obsahu. (Albrecht 1999)

Croce vypracoval teóriu, v ktorom umelecké diela vyjadrujú tzv. nazerania. Nazeranie nemôžeme opísať, pretože by sme ich zovšeobecnil, čím by sme nazeranie nahradili pojmom. Jedinečnosť umeleckého diela sa vyjadruje jedinečnosťou nazerania. Nazeranie chápe Croce ako predpojmovú mentálnu osobitosť, pochopením skutočnosti v jej jedinečnosti. Dedičstvo Croceho Estetiky determinujú tri myšlienky. Po prvé je to rozdiel medzi zobrazením a expresiou. Po druhé umelecký význam prirovnáva k duševným stavom. Po tretie význam umeleckého diela je nevysloviteľný. U Croceho sa myšlienky navzájom vylučujú, vzniká akési napätie, ktoré nás núti sa zamyslieť nad tým, či expresia je alebo nie je vzťahom. (Scruton 2009)

Estetická reflexia je osobitným druhom myslenia. Avšak Brejka si kladie otázku, či je vôbec nevyhnutná. Mnohým ľuďom sa môže estetická reflexia zdať zbytočná. Odpovedá na to

jednoduchou otázkou „čo je hudba.“ Odpoveď býva rôzna, ani syntézou kritérií, nevznikne uspokojivá odpoveď na vyššie položenú otázku. To znamená, že je potrebná pre celistvé chápanie hudby ako takej. (Brejka 1996)

Elementárne chyby

Scruton opisuje tri teórie expresie, ktoré udáva za nesprávne. Prvá je Biografická teória, ktorá hovorí, že duševný stav sa priamo podieľa na tvorivom akte, pretože umelec vkladá svoje duševno do diela. Umelec síce vyjadruje dielom nejaký pocit, ale ten, ktorý chce vyjadriť, a nie ten ktorý práve prežíva. Príkladom je Symfónia č 41 C dur Jupiter KV 551 od Wolfganga Amadea Mozarta, ktorý toto dielo vytvoril, keď bol hlboko nešťastný, napriek tomu jej posledná časť je dokonalé vyjadrenie radosti. (Scruton 2009) Mojou úvahou však ostáva, či naozaj môžeme úplne od seba oddeliť duševný stav a náš prejav. Ved' na každom našom čine sa odzrkadľuje aj vnútorné rozpoloženie človeka. Chápanie expresie, ako takej, touto teóriou je samozrejme chybné, avšak či môžeme oddeliť vnútorný stav človeka od jeho vonkajších prejavov, s tým sa úplne nestotožňujem. Druhá teória je Evokačná teória. Ako už z názvu vyplýva Evokačná-podnecujúca predstavivosť, táto teória pripisuje hudbe daný pocit. (Scruton 2009) Avšak túto teóriu nemôžeme považovať za správnu, pretože vnímanie hudby a vzťah k nej je u každého prijímateľa subjektívny. Nie každý bude vnímať dané dielo tým istým pocitom. Ľudská emocionálna stránka je u každého odlišná, a tým aj chápanie daného diela. Tretia nesprávna teória je Teória podobnosti. Táto teória hovorí, že expresia sa zakladá na analógií, medzi hudobnou skladbou a duševným stavom. Teória spája duševný stav so skladbou. „*Ak povieme, že tieto zvuky a duševné stavy sa na seba podobajú, musíme tiež pripustiť, že sa navzájom podobajú menej, ako sa zvuky podobajú iným veciam.*“ (Scruton 2009, s. 147) Táto teória spája podľa mňa nespojiteľné. Ako sme už vyššie písali, človek je individualita, a jeho emocionalita je na rôznych úrovniach, umelecké chápanie je na rôznych úrovniach, tým pádom nemôžeme povedať že tento tón, interval, akord znie tak, alebo tak.

Každý človek ho môže chápať a cítiť odlišne.

Expresia a ideológia

V sociológii umenia vnímame dva smery chápania termínu expresia. Prvý smer chápe expresiu ako estetický súd. Druhý smer chápe expresiu, ako sociologickú hypotézu týkajúcu sa duševného stavu, ktorého prejavom je istý hudobný štýl. (Scruton 2009) Tieto dva termíny si je potrebné vysvetliť. „*Estetický súd, nikdy nehodnotí umelecké dielo alebo predmet samé osebe,*

ale vždy vzťah človeka k predmetu, vzťah jeho estetických noriem a estetickej funkcie predmetu.“ (Mistriák 2007, s. 209) Sociologická hypotéza týkajúca sa duševného stavu, hovorí, že duševný stav človeka nie je ovplyvnený hudobným štýlom, ale že hudobný štýl je jeho prejavom, bez ohľadu na to, či osobnosť dospela ku skutočnej expresii. (Scruton 2009)

Zo sociologického chápania vychádzame, že umenie nie je ničím izolovaným, ale naopak je determinované mnohými činiteľmi. Sociologická estetika tým, že využíva metódy sociológie, dopúšťa sa podobnej chyby ako psychologická estetika, vzdáva sa od najdôležitejšej stránky javov, ktoré skúma, od ich stránky estetickej. (Brejka 1996)

Táto teória ideológie, je pre nás momentálne neopodstatnená, no je dôležité spomenúť chápanie expresie aj zo sociologického hľadiska.

Forma a obsah

Croce predpokladá, že expresia umeleckého diela je úplnou súčasťou formy, to znamená, že spolu súvisia. Hovorí, že expresiu diela musíme vnímať v danom okamihu.

Jediný spôsob toho, čo dané dielo vyjadruje, zodpovedá tomu čo je predvedené. Táto teória je však v rozpore s tým, že expresia diela je skutočným vzťahom. Pokiaľ expresiu diela budeme chápať iba pri dielach, ktoré majú „obsah“, degradujeme expresiu na pozíciu pseudovzťahu, na pozíciu ideí estetického obrazu. (Scruton 2009) Problematikou vzťahu medzi formou a obsahom predstavuje dualistické nazeranie, ktoré chápe tieto činitele v nezávislej samostatnosti. Podľa tejto teórie obsah diela existuje akoby mimo formy, nezávisle od seba. Chápe formu, ako akúsi vonkajšiu úpravu obsahu. Musíme si však uvedomiť, že každý podnet, ktorý na nás zapôsobí má svoju objektívnu i subjektívnu stránku. Dielo, ako také, niečo svojou formou vyjadruje, či už gesto, slovo, mimiku, obraz. Dielo plní funkciu akejsi abstrakcie skutočnosti, niečo vyjadruje. Subjektívnu stránkou toho, ale je ako to my budeme vnímať. Človek všetko hodnotí citovým súdom, aj keď niekedy nevedomky. Každé vnímanie a poznanie je späté s citmi. Tento vzťah je neoddeliteľnou zložkou umenia. Nemôžeme absolútne popierať význam obsahovosti, pretože by sme popierali význam ornamentiky. (Albrecht 1999) Musíme brať do úvahy aj historický vývoj chápania hudby, aké postavenie mala hudba a funkciu ktorú spĺňala. Tento vývoj môžeme definovať v troch etapách, a to užitočnosť, krása a výraznosť. Na nižších stupňoch vývoja prevládalo utilitárne hľadisko. Chápeme tak, že človek netvoril hudbu z estetického hľadiska, ale pre praktické dôvody. Človek netvoril hudbu pre jej krásu a estetickú hodnotu, ale z dôvodu, že mu prinášala úžitok.

Krása sa v hudbe prejavovala už od Helenistického obdobia. Každé obdobie prinieslo iné chápanie krásy v hudbe. V stredoveku bola krása spájaná s kresťanskou filozofiou. Výrazovosť začala pôsobiť obdobím renesancie a baroka, naplno poznačila obdobie romantizmu a v hudbe 20. storočia by sme mohli povedať, že priam prevláda nad ostatnými kategóriami. (Brejka 1996)

Jazyk citu

Pojem *expresia* nám vnucuje spojenie medzi hudbou a citmi. Scruton opisuje viacero spôsobov, ktoré obhajujú toto spojenie. Prvá možnosť je, keď skladbu priamo definujeme nejakým citom – radosť, smútok, hnev. Napriek tomu, že všetci tieto výrazy poznáme, nedokážeme ich vysvetliť. Druhá možnosť je aplikovať v opise afektívne výrazy, ako depresívna, dojímavá. Tretia možnosť je pomocou vzťahných termínov ako expresívna, evokatívna a pod. Kivvy využíva na vysvetlenie zmyslu teóriu podobnosti. Zmysel je v nahradení metafory inou metaforou. Smutná hudba je pomalá, klesá, potkýna sa, pretože aj smutný človek sa pohybuje pomaly. Avšak tak ako sa hudba v skutočnosti nepotkýna, iba metaforicky, tak aj to že je smutná je metafora. (Scruton 2009) „*Takmer každý termín, ktorý používame na opis estetického charakteru, je prenesený z nejakého iného kontextu.*“ (Scruton 2009, s. 152) Tým chceme povedať, že vzniká komplikácia pri charakterizácii skladby. Najmä možnosť jasne formulovať termín vyjadrujúci obsah skladby. Jazyk estetického opisu je poznačený metaforou. Odlišným prípadom sú afektívne termíny, ktoré nie sú ani metaforami, a nie sú ani opismi poslucháčových citov. Afektívne termíny sú akýmsi odporúčaním vnímaného citu, pre dosiahnutie koordinácie nášho vnímania diela. Je to pokus s otvoreným koncom. (Scruton 2009)

Expresia a štruktúra

Musíme si uvedomiť rozdiel významu metafor, ktoré využívame na vyjadrenie expresívneho charakteru diela. Príkladom je, keď povieme, že dielo je veselé, ako napríklad Graingerova úprava ľudovej piesne Shepherd's Hey, a vyjadrením veselosti, napríklad v predohre k Predanej neveste. Expresívne dielo, nie je len nositeľom určite atmosféry, ale je aj nositeľom obsahu, ktorý nám predkladá v artikulovanej forme. Goodman túto teóriu nazýva exemplifikácia. Scruton popisuje akýsi test, ktorému by mala vyhovieť každá teória expresie. Test musí dokázať, ako štruktúra hudobného diela slúži jasnému vyjadrovaniu citového obsahu diela. (Scruton 2009)

Expresia, vyjadrenie a expresívnosť

Expresia je jav, ktorý vytvára nejaký vzťah, pocit. Často sa využíva termín, že expresia vyjadruje. Scruton tento výraz nahrádza slovným spojením, expresia je vyjadrením. Tento vzťah vysvetľuje tým, že expresia a expresívnosť sa zhodujú. Chápe expresiu, ako druh úspechu, úspechu v komunikácii. Preto predpokladá, že súčasťou teórie expresie by mala byť teória našej reakcie na ňu. Sloveso vyjadrovať, sa využíva dvoma spôsobmi, ako opis istého správania, a ako opis istého druhu činov. (Scruton 2009) Pokiaľ sa pozrieme do slovníka cudzích slov a nájdeme si výraz slova expresia, definuje ho ako: „*vyjadrovanie, výraz*“ (Mikuláš 2016, s. 151). Tu sa dostávame, k problematike, ktorú opísal Scruton. Výraz sa v slovenčine chápe, a využíva iným spôsobom, ako sloveso vyjadrovať. Napríklad môžeme hovoriť o výraze tváre, ktorý sa nemusí vôbec spájať s prejavom duševného stavu. V tomto prípade nepredpokladáme, že výraz je vyjadrením určitého duševného stavu. Problémom je aj fakt, že často prisudzujeme termín výraz aj entitám, ktoré výrazom nedokážu nič vyjadriť. Príkladom je, prisudzovanie výrazu zvieratám. Ďalšie chápanie termínu výraz, využívame s termínom v partitúre *espressivo*. V tomto prípade chápeme termín ako intranzitívne sloveso. Expresia sa dá samozrejme opísať tak isto ako výraz tváre, ale musíme si uvedomiť, že opis expresie nemusí súvisieť s duševným rozpoložením. (Scruton 2009)

Terciárne kvality a terciárne objekty

Expresívna vlastnosť skladby, je niečo čo nedokáže prijať každý. Zviera napriek tomu, že vidí farby, počuje hlasitosť zvuku, horkosť listu nedokáže počuť expresiu melódie. Na počutie zvuku, nie sú potrebné len zmyslové orgány, ale i intelekt, obrazotvornosť ba dokonca sebauvedomenie. Preto musíme chápať expresiu, ako terciárnu kvalitu. Terciárne kvality majú svoje špecifiká. Prinajmenšom preto, lebo niekto nás môže presvedčiť, že ich vnímame, alebo nevnímame. Skladbu môžeme opísať takým spôsobom, že niekto, kto sa bude pridŕžiavať našich argumentácií, dospeje k tomu, že ju napríklad vníma, ako pokojnú a nie ako tragickú. Ďalším faktorom je, že pri terciárnych kvalitách si môžeme vybrať, čo chcem počuť, keď v hudbe počujem city. Hudobné dielo, aj noty, z ktorých je vytvorené môžeme determinovať ako terciárny objekt. Počuť ho dokáže iba bytosť s určitými intelektuálnymi a obrazotvornými schopnosťami. Dôležitou podmienkou hudobného významu je to, že je terciárnou kvalitou terciárneho objektu. Musíme si uvedomiť, že expresia je extrémne citlivá na okolitý kontext, a že nemožno vytvoriť pravidlá expresie v zmysle inštrukcií. Z toho vyplýva, že expresia sa viaže na konkrétne dielo a zhoda v expresii je tvorivým výsledkom, ktorý nemožno predvídať.

(Scruton 2009) „Ak zreprodukuje všetky črty Beethovenovej témy, zreprodukuje tým aj jej expresiu. Toto pravidlo nám však neumožňuje tvorbu iných diel s tou istou expresiou“ (Scruton 2009, s. 161)

Záver

Expresia je náročnou témou hudobnej estetiky. Pokiaľ chceme hovoriť o teórii expresie musíme vysvetliť, respektíve zdôvodniť všetky nasledujúce tvrdenia:

- Expresia je estetickou hodnotou.
- Expresia sa zhoduje s expresívnosťou.
- Expresia osciluje medzi tranzitívnym a intranzitívnym použitím.
- Expresia je terciárnou kvalitou.
- Pravidlá expresie neexistujú.
- Expresia sa rozvíja v hudobnom deji.
- Hudba nemôže získať expresiu, len na základe využitia na sémantické účely.
- Expresia je súčasťou toho, čo chápeme, keď skladbu chápeme ako hudbu (Scruton 2009).

Expresia hudobnej skladby je súčasťou jej významu ako hudby, ako objektu osobitého druhu estetického zážitku. Scruton (2009) píše, že nemôžeme súhlasiť s teóriou, v ktorej sa ruší spojenie medzi chápaním expresie a estetickým zážitkom. Význam sa dá pripísať akémukoľvek objektu, nevysvetľuje to však význam daného objektu. Keďže expresia sa považuje za súčasť hudobného významu, musí byť čímisi, čo pochopí každý, kto rozumie hudobnej skladbe. Teória hudobnej expresie, v ktorej by chápanie hudby a chápanie expresie sa nezhodovali a navzájom súviseli len náhodne, by nebola teóriou expresie.

Bibliografia

1. ALBRECHT, J. 1999. *Človek a umenie* vyd. Bratislava : Národné hudobné centrum 1999 ISBN 80-88884-13-6
2. BREJKA, R. 1996. *Vybrané kapitoly z dejín hudobnej estetiky* vyd. Bratislava : Edičné oddelenie VŠMU Bratislava 1996 ISBN 80-85182-31-9

3. CROCE, B. 1908. *Estetica come scienza dell' espressione e linguistica generale* Giuz Laterza & Figli 1908
4. MIKULÁŠ, R. 2016. *Školský slovník cudzích slov* vyd. Bratislava : Ikar 2016 ISBN 978-80-551-5016-1
5. 551-5016-1
6. MISTRÍK, E. 2007. *Estetický slovník* vyd. Bratislava : Iris 2007 ISBN 8089256082
7. SCRUTON, R. 2009. *Hudobná estetika* vyd. Bratislava : Hudobné centrum 2009 ISBN 978-80-89427-11-6

Kontakt

Mgr. Ľuboslav Torma DiS. art.

PdF KHV Ostravská univerzita, Ostrava

tormaluboslav@gmail.com